Adriana TEODORESCU

Universitatea "Babeş - Bolyai" din Cluj Napoca, Facultatea de Litere
"Babeş - Bolyai" University of Cluj Napoca, Faculty of Letters

O reprezentare a morţii în existenţialism (II).
Conţinuturi uşoare sau autoconstrucţia - Sartre

A Representation of Death in Exstentialism.

Death is one object of study posing serious problems when trying to capture it by means of a certain methodology. And that is because death is one of the few phenomena we do not have real access to, and when that access really occurs, the knowledge we reach becomes irrelevant since it cannot be further transmitted. Taking all the risks of a study of the imaginary, this research paper aims at providing an analysis of a very special representation of death in existentialism: by one of the most reputed existentialist writers and philosophers: Jean-Paul Sartre. The paper investigates the death, as well as the dying of Sartre, mainly in view of Simone de Beauvoir's book: *La cérémonie des adieux*. It outlines the mechanisms by which the attitude towards death engenders a series of cultural, social and aesthetic effects. The approach is an interdisciplinary one, blending in elements of thanatology and touching upon aspects pertaining to literary theory.

Keywords: Existentialism, Sartre, Simone de Beauvoir, Death, representation, interdisciplinary approach, theory of literature, thanatology

Institution's address: str. Horea nr. 31, 400202 Cluj-Napoca, tel.: +40-264-53.22.38, fax: +40-264-43.23.03, e-mail: lett@lett.ubbcluj.ro

Personal e-mail: *adriana.teodorescu@gmail.com*

Je veux que ma mort ne rentre pas dans ma vie, ne la définisse pas, que je sois toujours un appel à vivre[1]

În partea precedentă am prezentat conţinutul greu al lui Sartre care moare – corpul. Precum şi depăşirea lui imediată, prin imaginea-Sartre. Urmează acum să pătrundem în conţinuturile mai puţin directe care produc o diluare a muririi prin reconstrucţie semantică alternativă vieţii. Autoconstrucţia-Sartre este mai mult decât imaginea-Sartre (deşi aceasta din urmă nu poate fi decât stimulantă), efect mai degrabă al receptărilor contemporane scriitorului. Autoconstrucţia presupune un ghem de strategii menite să situeze omul-Sartre, cu tot ceea ce presupune el: viaţă, scriitură, moarte, într-o realitate care să nu fie automată, ci gândită, marcată de o asumare culturală, nu naturală. Sau o implicare a unei intenţionalităţi – conştiente şi inconştiente – referitoare la sine, căci „natura nu are intenţii; ea nu cunoaşte scopuri; este în întregime lipsită de intenţionalitate"[2].

Despre Sartre se poate spune că este negarea unitarului. Putem să mergem în direcţia celor care, precum Walter van Rossum, văd în Sartre un trădător de geniu, înnobilând trădarea în artă[3], sau putem să ţinem cont de analizele lui Doubrovsky care dovedesc un Sartre contradictoriu, ce-şi abandonează rafinat principiile de viaţă la intrarea în filozofie şi invers[4]. Aşa cum putem să acceptăm autocaracterizarea din *Cuvintele* – de fiinţă trăind într-un soi de impostură culturală şi chiar personală – culminând cu acel „să gândesc sistematic împotriva mea"[5], sau să ne raportăm la observaţiile pertinente ale Simonei de Beauvoir: „Sartre alesese întotdeauna să gândească împotriva sa, dar aceasta nu se întâmplase niciodată pentru a se afunda în facilitate"[6]. Dovezile de abandonare a unui proiect unitar nu lipsesc. Este suficient să ne gândim la domeniile pe care Sartre le-a ales: filozofia, literatura, politica, teoria literară la diversitatea de forme literare abordate sau chiar la inconsecvenţele de gândire de la o operă la alta, de care a fost deseori acuzat. În fapt, Sartre este o figură poliedrică. Un conglomerat de faţete, pe rând valabile şi nevalabile în funcţie de perspectivă, dar coagulate de aceeaşi forţă. Suntem aproape de trăirea cantitativă a lui Camus. Care nu implică colecţionarea, ci epuizarea (trăirea, încercarea, procesualizarea) în ramificare, la fel cum cuprinde şi seducţia, fie ea şi *întru adevăr*[7], cum dorea Sartre, dar un adevăr al ramurii, nu al mănunchiului. „Omul absurd nu se desparte niciodată de timp. (...) Omul absurd multiplică şi în acest caz ceea ce nu poate unifica. El descoperă astfel un nou fel de a fi care-l eliberează cel

puțin în aceeași măsură în care îi eliberează pe cei din jurul lui”[8].

Critica făcută de J. Glenn Gray filozofiei existențialiste, de a considera că viața poate fi un întreg, o unitate artistică[9] se lovește, la Sartre, de complicarea unității în diversitate. Unitatea artistică riscă poate străluciri de prețiozitate ieftină în asociere cu viața lui Sartre. Pe lângă autoconstrucția-Sartre însă, unitatea artistică nu este nici o direcție gratuită, nici un rezultat gol. Nu susținem însă nici edulcorarea autoconstrucției, decolorarea ei într-un estetism simplificator și tern. Structura poliedrică a lui Sartre este indicator al autoconstrucției-Sartre, converge înspre aceasta, mai mult, îi aparține. Și o face posibilă dincolo de ea.

De autoconstrucția-Sartre ar putea ține și acele spații-refugiu care apar în *Ceremonia de adio*, spații în care bătrânețea se oprește și pare pe moment depășită. Susan Bainbrigge insistă, în studiul său, asupra capacității acestor locuri, precum braseria *La Coupole,* depozitare de energie neconsumată (în adevăr însă iluzorie), de a propulsa aproape fantastic, prin și din trecutul pe care îl evocă într-o posteritate care primește „un parteneriat intelectual și tineresc”[10]. De altfel, *La Coupole* este și locul în care Simone are revelația debutului unei ceremonii de adio. Totuși, interpretarea este oarecum excesivă. Faptul că Sartre o recunoaște, într-o tânără brunetă cu ochi albaștri pe Simone cea de altădată, relevându-i asemănarea, fără a forța identificări, nu conduce decât, eventual, spre o stopare temporară melancolică, ceea ce e mai mult întoarcere. Sartre nu o prelungește nicidecât pe Simone în fata necunoscută. E o rememorare caldă și cam atât. La fel cum tinerele de care se înconjoară sunt mai mult auto-iluzionări, remedii care țin pe jumătate de o plăcere decorativă, decât solide filoane de auto-construcție. Deși, pe de altă parte, femeile mai joacă, în imaginarul sartrian, un rol, pe care l-au jucat însă întotdeauna pentru Sartre. Acela de purtătoare de romanesc. Într-un anumit fel, singura femeie reală din viața lui Sartre a fost Simone. Restul, reminiscențe și posibilități de aventuri (în înțeles literar sau, mai precis, literaturizat). Nu la fel stau lucrurile cu tinerii săi discipoli, în existența cărora încearcă să lase urme, să îi marcheze. Aici efortul de transcendere a sinelui este mare. Practic, se încearcă o metaforizare a celuilalt, un transfer de conținut într-un conținător/expresie diferit(ă). Și această construcție în altul dă amețeală pierderii de sine, prăpastia neantului, dar conferă și bucuria rațională a controlului reușit, exercitat.

Simone de Beauvoir, la început mirată de influența pe care Victor o avea asupra lui Sartre și, simultan, de timpul pe care Sartre îl aloca acestui individ, altfel mult sub pretențiile sartriene, descoperă și împărtășește cititorilor adevărul. Exact acest tip de transfer în celălalt. Cu neajunsurile sale. „Sartre trăise mereu arcuit înspre viitor, nu putea trăi altfel. Redus la prezent, se considera precum un mort. Îmbătrânit, amenințat în corpul său, pe jumătate orb, viitorul era barat pentru el. A recurs la un surogat: militant și filosof, Victor ar întrupa acel «nou intelectual» visat de Sartre și la care ar fi contribuit să-l facă să existe. A se îndoi de Victor ar fi fost a renunța la această prelungire vie a lui-însuși”[11]. Un transfer care vizează imortalitatea. Pe care, în general, Sartre o privește cu precauție. O relativizează, căci o crede conjuncturală și nesigură, oricând abandonabilă (de ceilalți, de cei care o produc) și o concepe ca fiind a auto-construcției sale, nicidecât a sa, ca individ.

Așa cum spuneam în cazul Simonei de Beauvoir, tipul de imortalitate existențialist este mult diferit de imortalitățile puse în joc de alte discursuri culturale. Ființa nudă nu se poate bucura de imortalitate. Dar ființa încheiată și inconștientă preluată de alții, da. După cum nu se ferește să dorească pentru sine Sartre, în repetate rânduri, în interviurile din 1974. „Eu viu scriu pentru vii, gândindu-mă că, dacă este reușit ceea ce scriu, voi mai fi încă citit când voi fi mort; oameni care nu sunt vizați de mesajul meu, cărora mesajul nu le este adresat, îl vor aproba”[12].

Posteritatea nu va fi niciodată pentru Sartre un *discurs ținut viermilor*, cum spunea Céline. E de meditat și asupra felului în care literatura însăși poate determina un anumit mod de a concepe moartea. Căci a scrie implică un astfel de transfer în celălalt, o înstrăinare a sinelui de sine și o punere la dispoziția celuilalt, în speță a lectorului. „Există un eu-el și există un eu-eu. Eul-el este eul creat de ceilalți, care, într-un anumit fel, este pus în raport, de către ei, cu mine”[13]. Autoconstrucția-Sartre are în vedere, atunci când imaginează imortalitatea, ceea ce Sartre numește *eul-el*. Iar acest eu, care este energie, procesualitate condensată, denotă extragerea pe care Sartre o operează în autoconstrucția asupra sinelui, încadrându-se în obsesia sa dominantă de a nu deveni corp mort. De a nu lăsa moartea să-i devină concluzie. Sartre care moare, fie, dar un Sartre mort este greu conceptibil. Motto-ul acestei părți a lucrării, cu care se încheie magistrala monografie a lui Annie Cohen-Solal, sintetizează lupta de transformare a sinelui. Cheia o reprezintă însuși verbul: *a vrea*. A aplica voința unei chestiuni care o depășește cu mult: moartea.

Aceasta este, cu aproximație, teama care vertebrează, care împinge în existență autoconstrucția-Sartre. Teama de tot ceea ce este epuizat, definitiv, consumat. Filosofia lui Sartre se construiește în fapt pe o aprehensiune față de trecut. Mai corect, filosofia sa o maschează. Există o desconsiderare tare a trecutului, aspect remarcat și pus ades în chestiune de către Simone de Beauvoir, socotit o decorare estetică și sentimentală a prezentului ființei[14], și, de cele mai multe ori inferior și prezentului și viitorului. „Prezentul este concret și real. Ieri e mai puțin clar, și la mâine nici nu mă gândesc încă. Există la mine o preferință a


http://www.enterstageright.com/archive/articles/1107/1107sartre.htm

prezentului în dauna trecutului”[15]. Trecutul, spune Sartre, nu depozitează experiența, care în fond nici nu există. Prin urmare, vârsta este impresie, reflex al corpului în mental, iar nu o acumulare. Sartre nu ezită să afirme în interviurile sale cu Simone că el nu are vârstă (deşi se numise în altă parte om de vârsta a treia), fapt ce trezește stupefacția scriitoarei care își asumă și vârsta și vârstele. Mai mult încă, ceea ce numim amintiri nu sunt decât reconstrucții în proporție de trei sferturi a ceea ce a fost odată, crede Sartre. Iar inautenticitatea lor îi sustrage orice urmă de bucurie. Ceea ce ar explica nu atât influența trecutului asupra prezentului, cât, din contră, invers: „Sigur că în fiecare moment am amintiri, ele sunt acolo ca momente ce se pierd în prezent, iar nu ca lucruri exacte care ar reveni trecutului. Este trecut, dar trecut care e vărsat în prezent”[16].

Dar cum, totuși, s-ar putea articula în mod logic într-o concepție filosofică un trecut care este nimic? Aici rezidă capcana. Pentru Sartre, trecutul există, dar este un trecut ce se deschide constelației posibilităților. Care suportă, este în așa mod gândit, încât să suporte acțiunea, revărsarea (prezentul) care îl deschide spre viitor, care îl fasonează. Un trecut într-adevăr închis, solidificat, ar fi semn al morții[17]. Lămuriri binevenite oferă și Denis La Balme, care face demarcația între trecutul avut – care compune imaginarul general, și trecutul determinat de verbul *a fi* – dominant în concepțiile sartriene[18]. Trecutul face parte *activă* din *proiectarea* de sine. Dar, să vedem o mărturisire care face lucrurile încă mai interesante. A lui Sartre în aceleași interviuri din 1974, după ce discută stările carențiale ale trecutului: „În filozofie și în viața mea personală, am definit mereu prezentul – momentul plin – în raport cu viitorul și l-am făcut[19]să conțină calitățile viitorului (...) știu totuși că trecutul este mai important, într-o oarecare măsură, decât viitorul; ne aduce ceva”[20]. Autoconstrucția-Sartre, exaltând o infinită direcție spre un continuu viitor, gestionează, după puteri, viața și moartea. „Am considerat mereu că viața este un progres până la moarte, că ea trebuia să fie un progres”[21].

Autoconstrucția-Sartre funcționează, ea *trebuie* să funcționeze în ușurarea morții, în deshidratarea ei semantică și, în final, într-un anumit soi de acceptare. Moartea „nu îmi produce frică, mi se pare naturală. Naturală, în opoziție cu ansamblul vieții mele care a fost culturală**.** Este, cu toate acestea, întoarcerea la natură și afirmarea faptului că am fost natură”[22]. Dar, similar cu tot ceea ce îl exprimă pe Sartre, acestui tip de acceptare i se adaugă un altul. Unde plutesc bărci de salvare, sau cel puțin de consolare, și care dezechilibrează ușor autoconstrucția-Sartre prin curenți contrari cursului principal de idei. „Eu, eu nu mă simt ca un praf apărut pe lume, ci ca o ființă așteptată, provocată, prefigurată. Pe scurt, ca o ființă

care nu pare a putea veni decât de la un creator, iar această idee de mână creatoare care m-ar fi zămislit mă duce cu gândul la Dumnezeu. Evident, aceasta nu este o idee clară şi contrazice multe din alte idei ale mele; dar ea există, vagă"[23].

Dincolo de relieful său intern prăpăstios, autoconstrucţia-Sartre, ca şi ceea ce am numit *povestea* Simonei de Beauvoir, cu mărturisiri şi reconstruiri de sine şi de Sartre, ca şi povestea mai amplă care este această lucrare ce le include şi le interpretează pe ambele, demonstrează şi argumentează, în felul lor, cu metodele specifice nivelelor respective, că teama lui Baudry, aceea a transformării morţii într-o irelevanţă ce o face străină culturii, incapabilă să mai contribuie la constituirea acesteia, este, în cele din urmă, o teamă nefondată.

Note:

1. Cohen-Solal, Annie: *Sartre.* Gallimard, NRF, 1985, p. 664.
2. tr.n., Elias, Norbert: *Op. cit.*, p. 107.
3. Rossum, Walter van: *Op.cit.*, p. 91.
4. Doubrovsky, Serge: *Op. cit.*, pp. 163-167.
5. Sartre, Jean-Paul: *Cuvintele. Greaţa*. Traducere din limba franceză Teodora Cristea, Marius Robescu, Rao, Bucureşti, 2005, p. 201.
6. tr.n., Beauvoir, Simone de: *Op. cit.*, p. 151.
7. Sartre consideră că literatura operează cu o strategie de seducţie, dar aceasta nu este o seducţie ilicită, ci reală, în sensul că ea propune o durată, îmbie cu o durată care urmează apoi să fie dezvoltată de către cititor. *Idem*, pp. 272-273.
8. Camus, Albert: *Omul absurd* în: *Faţa şi reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara.* Traducere Irina Mavrodin, Mihaela Simion, Modest Morariu. Editura Rao, Bucureşti, 2001, pp. 172-173.
9. Gray, Glenn J.: *Op. cit.*, p. 126.
10. Bainbrigge, Susan: *Op. cit.*, p. 840.
11. tr.n., Beauvoir, Simone de: *Op. cit.*, p. 151.
12. tr.n., *Idem*, p. 200.
13. tr.n., *Idem*, p. 227.
14. *Idem*, p. 526.
15. *Idem*, p. 530.
16. tr.n., *Idem*, p. 519.
17. La Cesare Pavese (*Op. cit*, p. 24) aflăm definirea interesantă a trecutului drept ceva sigur, pe care omul îl *are*, dar care nu mai este.
18. La Balme, Denis: *Op.cit.*, în special capitolul *Est-il possible de vivre au présent?*; *On n'*a *pas un passé. On* est *un passé.* (p. 59)
19. A se vedea formularea şi câmpul semantic implicat. A face, a determina, a forţa, a construi.
20. tr.n., *Op. cit.*, p. 531.
21. tr.n., *Idem*, p. 521. A se vedea din nou imperativul din *trebuie.*
22. tr.n., *Idem*, p. 542-543.
23. tr.n., *Idem*, p. 551.

Bibliography:

1. Beauvoir, Simone de: *La cérémonie des adieux suivi de Entretiens avec Jean-Paul Sartre août-septembre 1974/ A farewell ceremony, followed by interviews with Jean-Paul Sartre, from August to September 1974*. Gallimard, 1981.
2. Beauvoir, Simone de: *Toţi oamenii sunt muritori/ All people are mortal.* Traducere de Florica-Eugenia Condurachi, Colecţiile Cotidianul. Literatura. Editura Univers, Bucureşti, 2008.
3. Brainbrigge, Susan: "*La ceremonie des adieux" and "Le livre brise": situating Sartre in the Text*, in The Modern Language Review, vol 97, No 4 (oct. 2002), pp. 835-849.
4. Camus, Albert: *Faţa şi reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara/ Front and side. Wedding. The Myth of Sisiphus. Outraged Man. Summe*r. Traducere Irina Mavrodin, Mihaela Simion, Modest Morariu. Editura Rao, Bucureşti, 2001.
5. Cohen-Solal, Annie: *Sartre.* Gallimard, NRF, 1985.
6. Doubrovsky, Serge: *Autobiographiques de Corneille à Sartre/Autobiographies: from Corneille to Sartre.* Presses Universitaires de France, „Perspectives critiques", 1988.
7. Elias, Norbert: *La solitude des mourants/ The Loneliness of Dying.* Traduit de l'allemand par Sibylle Muller, suivi de *Vieillir et mourir. Quelques problèmes sociologiques*, traduit de l'anglais par Claire Nancy. Christian Bourgois Éditeur, 1998.
8. Gray, J. Glenn: *The Idea of Death in Existentialism*, The Journal of philosophy, vol. 48, no. 5 (mar. 1, 1951), pp. 113-127.
9. La Balme, Denis: *La mort, le sens, l'existence/ Death, the Meaning, the Existence* . Presses Universitaires de France, 1997.
10. Pavese, Cesare: *Meseria de a trăi. Jurnal 1935-1950/ The Business of Living: Diaries 1935 - 1950*, ediţia a III-a revăzută şi adăugită. Traducere, note, postfaţă: Florin Chiriţescu, prefaţă: prof.univ. Marziano Guglielminetti Universitatea Torino-Italia, îngrijire ediţie şi traducere prefaţă: Mara Chiriţescu. Editura Allfa, Bucureşti, 2001.
11. Rossum, Walter van: *Simone de Beauvoir şi/and Jean-Paul Sartre/*. Traducere de Vlad Cucu-Oancea. Editura Paralela 45, Piteşti, 2003.
12. Sartre, Jean-Paul: *Cuvintele. Greaţa/ Words, Nausea.* Traducere din limba franceză Teodora Cristea, Marius Robescu. Editura Rao, Bucureşti, 2005.
13. Sartre, Jean-Paul: *Fiinţa şi neantul. Eseu de ontologie fenomenologică/ Being and Nothingness. An Essay in Phenomenological Ontology*,, ediţie revizuită şi index de Arlette Elkaim-Sartre. Traducere de Adriana Neacşu: Editura Paralela 45, 2004. [*L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, Gallimard, 1943].